

Měnící se postavení a úloha rozvojových zemí ve světové ekonomice

Josef Lysoněk

Světové společenství a hospodářství vstoupily do závěru 20. století za prohlubujících se transformačních procesů, historicky nejvýznamnějších nejen od druhé světové války.

Prosazují se zde dvě základní tendence. V celosvětovém měřítku je to upevňování demokracie, obrany občanských a lidských práv. Uplatňuje se však i pokračující diferenciacie v postavení a úloze hospodářských komplexů, seskupení zemí a obchodních bloků ve světovém hospodářství. Na jedné straně se posiluje demokratická jednotící tendence, na druhé straně stále ještě pokračující diferenciacní ekonomické procesy.

Narůstající rozdíly

Technologický pokrok se stal spolu s neustálými inovacemi nejdůležitějším faktorem nejen urychlování ekonomického růstu a rozvoje,¹ ale i diferenciacie mezi jednotlivými oblastmi světa.

Dlouhodobě dosahovat průměrně vysokých přírůstků hrubého domácího produktu (dále jen HDP) se dařilo jen východoasijským zemím. Jejich podíl na světovém HDP se v roce 1988 zvýšil na 20 % a na hodnotě světového vývozu na 23 %.² Přitom hodnota vývozu hotových průmyslových výrobků čtyř nově industrializovaných zemí (dále jen NIZ), tj. Korejské republiky, Tchaj-wanu, provincie Číny, Hongkongu a Singapuru, činila polovinu exportu všech rozvojových zemí.

Naopak země Latinské Ameriky zaznamenaly stagnaci a pokles ekonomického růstu a s nimi též většina států subsaharské Afriky. Všechny tyto země měly za poslední dvě desetiletí velmi nízké přírůstky HDP ve srovnání s asijskými ekonomikami, což se projeвило i v historické tendenci vývoje HDP na jednoho obyvatele.

Rozvojové země jako celek zvýšily růst HDP jen díky asijským státům. Jejich HDP na jednoho obyvatele ve srovnání s výší dosahovanou v seskupení zemí OECD vzrostl ze 22 procent v roce 1973 na 28 procent v roce 1989. Všechny ostatní oblasti a seskupení zemí rozvojového světa, a to i státy východní Evropy, zaznamenaly však pokles tohoto poměru.

Historická tendence vývoje HDP na 1 obyvatele v dolarech z roku 1980 a podíl vůči zemím OECD v procentech

Region – seskupení zemí	1950	1973	1989	Roční tempa růstu v % 1950-1989
Asijské země	487 (15)	1215 (16)	2812 (16)	3,6
Latinská Amerika	1729 (52)	2969 (40)	3164 (31)	1,2

Subsaharská Afrika	348	558	513	0,8
	(11)	(8)	(5)	
Východní Evropa	2128	4658	5618	2,0
	(65)	(63)	(56)	
Rozvojové země celkem	839	1599	2796	2,7
	(25)	(22)	(28)	
Země OECD = 100	3298	7396	10104	2,3

Poznámka: V závorce je v % uveden poměr k dosaženému HDP v zemích OECD. Pramen: Rapport sur le développement dans le monde 1991: cit. dílo, s. 16.

Podmíněnost a perspektivy růstu v 90. letech

Výsledky ekonomického růstu, obchodu a dalších činitelů vnějších ekonomických vztahů v průmyslových zemích, zejména OECD, zásadně podmiňují rozvoj v různých oblastech světového hospodářství. Mnohé z průmyslových zemí však procházejí na začátku 90. let obdobím krátkodobé recese, která podle World Economic Outlook, Mezinárodního měnového fondu a Rapport sur le développement dans le monde 1991 a Světové banky postihuje především Kanadu, Spojené státy a Velkou Británii.

Dle předběžných výsledků mělo světové hospodářství dosáhnout v roce 1991 jen kolem 1 % růstu, což mělo být od recese na začátku 80. let nejnižší tempo růstu. Přitom skupina průmyslových zemí měla mít přírůstek v roce 1991 asi 1,25 procenta, neboť poklesla hospodářská aktivita v mnoha státech.

HDP v rozvojových zemích měl poklesnout o 0,5 %. Ovlivnilo jej hlavně další ostré snížení výstupů ve východní Evropě a v nástupnických státech bývalého Sovětského svazu, ale také menší podnikatelská činnost v některých arabských ekonomikách.³

Určitá změna se očekává v růstu od roku 1992, kdy se předpokládá posun v makroekonomických nástrojích i v jejich využívání ve prospěch oživení hospodářské činnosti v různých zemích. Ozývají se však i varovné hlasy, poukazující na rozdílné přístupy při aplikaci finančních a jiných nástrojů v hospodářských politikách hlavních průmyslových zemí. Argumentuje se např. pokračující stagnací v USA, zvýšením úrokových sazeb v SRN v prosinci 1991, přístupy Japonska k pronikání na světové trhy, potíženími při jednáních Uruguajského kola o obchodě a službách. Také pokračující vytváření mocných regionálních obchodních a hospodářských bloků může dle těchto hlasů ohrozit rostoucí význam funkčnosti světového obchodního systému pro podporu růstu a rozvoje a negativně ovlivnit jeho efektivní fungování.⁴

I za těchto podmínek se mají výstupy světového hospodářství zvýšit v roce 1992 na 2,8 %, což odpovídá i ekonomickému růstu v průmyslových zemích. Japonsko a SRN budou mít přírůstky vyšší; Japonsko asi o 3 % a SRN o 3,4 %. Z oblasti rozvojového světa mají zaznamenat nejvyšší přírůstek země Středního východu (11,2 %), Asie (5,2 %) a Afrika (3,3 procenta), zatímco západní polokoule, tj. Latinská Amerika a karibská oblast, jen 2,2 %. Jedině rozvojové země Evropy mají zaznamenat pokles, a to o 3,3 %.⁵

Dlouhodobé prognózy ekonomického růstu zemí OECD do roku 2000 dle pěti prognostických center naznačují, že projevy stagnace a recese ze začátku 90. let budou odstraněny oživením hospodářské aktivity a výstupy v dalších letech. I pesimistický scénář Světové banky na období 1990 – 2000 předpokládá průměrný růst o 2,2 %, optimistický o 2,9 %, MMF na léta 1991 – 1996 o 3,1 % a další prognózy od 2,8 % do 3,2 %, včetně roku 1995.⁶

Vcelku je tento růst světového hospodářství (kolem tří procent) považován za relativně mírný. Avšak jediné taková a spíše vyšší tempa růstu v průmyslových státech mohou spolu s přírůstkem v ekonomicky pokročilejších rozvojových zemích se středními příjmy přispět z hlediska vnějšího ekonomického prostředí k oživení růstu také v dalších oblastech rozvojového světa. Makroekonomické strukturální reformy a stabilizace ekonomik mohou být základními faktory a předpoklady potřebných změn.

Sociálně ekonomická dimenze přeměn v zemích Latinské Ameriky a v dalších státech

Země Latinské Ameriky patří v této kategorii rozvoje mezi nejrozvinutější a v rozvojovém světě mají vcelku nejvyšší HDP na jednoho obyvatele. Avšak v 80. letech zaznamenaly jeho značný pokles a dostaly se až na úroveň konce 70. let. Nepodařilo se jim rovněž vyřešit mnohé z dlouhodobých závažných sociálně ekonomických problémů. Ekonomický růst jako nezbytný předpoklad rozvoje a snížení počtu chudých (není však jediný a postačující), narazil v této oblasti světa na četné překážky. Postupně se staly zábranami zejména splácení nadměrného vnějšího zadlužení, problémy s přístupem na trhy v některých průmyslových zemích, nedostatečný příliv nových finančních zdrojů ze zahraničí, pokles cen surovin a základních produktů a další.

Dekáda 80. let se stala pro většinu zemí latinskoamerického regionu „ztracenou“ z hlediska hospodářského růstu a rozvoje a řešení mnoha sociálně ekonomických problémů. Vývoj se však nezastavil ani v tomto směru. Došlo k další modernizaci některých průmyslových odvětví, ke koncentraci a fúzím kapitálu, k posílení tržních mechanismů, k omezení zásahů států a vlád do podnikání, privatizovalo se značné množství státních podniků zejména v Mexiku, Argentině, Brazílii a Peru a odstátňování dále pokračuje.

Nepodařilo se však snížit neúnosné množství lidí žijících v chudobě. Např. v Peru se jejich počet zvýšil ze 40 % v roce 1980 na 44 % obyvatelstva v roce 1990 a vzrostlo i množství nezaměstnaných.⁷ Za pokračujícího technologického pokroku nebylo do 80. let tolik chudých, ngramotných a nezaměstnaných nejenom v zemích Latinské Ameriky, ale zejména v Africe. Jedna z pěti lidských bytostí na světě žije v chudobě. Každý den zde umírá 40 tisíc dětí. Jejich smrt by měla být považována za zbytečnou. Očekává se, že se do roku 2000 zvýší demografický přírůstek a počet obyvatel na Zemi dosáhne 10 miliard. Asi 90 % z přírůstku 5 miliard lidí se v příštích 58 letech narodí v rozvojovém světě.⁸

Komise Jihu, vedená J. Nyererem, uvádí, že „oddanost demokratickým hodnotám, dodržování základních práv – zvláště práva na dissent, správné zacházení s menšinami, pozornost chudým a neprivilegovaným – to všechno nemůže nic jiného, než ovlivnit světové veřejné mínění a zvýšit možnosti Jihu na zabezpečení nového světového řádu“.⁹

Strategie, priority a Dekáda rozvoje OSN pro rozvojové země na 90. léta

Vytváření podmínek pro ekonomický růst a sociální rozvoj i snížení chudoby se stávají pro země rozvojového světa prioritami dekády 90. let v rámci OSN i dalších mezinárodních organizací, Světové banky atd. Výbor Světové banky pro rozvoj pod vedením chilského ministra financí A. Foxleye vydal komuniké i o prioritách rozvoje s cílem snížit chudobu v rozvojových zemích při dosažení adekvátního růstu. Akce na ochranu životního prostředí jsou základními součástmi obou cílů.

V komuniké se uvádí, že „dosažení těchto cílů bude záviset na několika vzájemně se podmiňujících faktorech. Mezi ně patří: vzájemně se doplňující úlohy státu a soukromého podnikatelského sektoru; síla lidských zdrojů a institucí v rozvojových zemích; vytvoření příznivého tržního prostředí pro rozvoj; hospodářská politika prováděná ve prospěch cílů jak rozvojovými, tak průmyslovými zeměmi a možnost získání domácích zdrojů.“

Dále se konstatuje, že „bude-li pokračovat současná omezená disponibilita zdrojů v rozvojových zemích i jinde, bude velký tlak na tyto vlády, aby dále uskutečňovaly hospodářské reformy, aby jimi mobilizovaly též domácí zdroje, přilákaly zahraniční investice a zvýšily účinnost využívání kapitálu. Stabilní tržní prostředí mohou pomoci vytvořit reformy, které budou zaměřeny na volnou a nepokroucenou tvorbu cen, otevřenou obchodní politiku, průhlednou a nediskriminační investiční politiku, adekvátní a vhodnou

pro finanční, právní a regulační prostředí, reformy, jež budou podpořeny účinnými politickými a administrativními systémy, podřízenými kontrole.“

Výbor pak podmiňuje úspěchy Strategie rozvoje vnějšími faktory, pomocí ze strany MMF, Světové banky a průmyslových zemí.¹⁰

Význam řešení sociálně ekonomického rozvoje v rozvojových zemích zdůrazňuje také Strategie mezinárodního rozvoje pro 90. léta, kterou přijalo VS OSN 21. 12. 1990 a jež vstoupila v platnost 1. 1. 1991. Tím byla odstartována 4. rozvojová dekáda OSN s cílem do 31. 12. 2000. Prognóza parametrů a faktorů rozvoje se v podstatě neliší od již zmiňovaných údajů. Upozorňuje však např. na to, že ceny surovin a základních produktů se v reálném cenovém vyjádření příliš nezvýší proti nízkým hodnotám z 80. let.

Nejhorší scénář růstu a možnosti řešení problémů se týká zvláště zemí Afriky a Latinské Ameriky. Jejich potíže budou nadále spojeny s důsledky růstu a splácení vnějšího zadlužení s nízkou úrovní investic v minulosti.¹¹

Proti dřívějším rozvojovým dekadám zmíněná Strategie nepřijala cílový růst HNP či dalších podílů ve světovém hospodářství. Cituje, že vhodné a potřebné roční tempo růstu ve výši 7 % nebo více se nedávno ukázalo jako dobrá zkušenost rozvojových zemí, které prodělaly úspěšnou ekonomickou a technologickou transformaci. Někteří ekonomové Latinské Ameriky předpokládají, že za tříprocentního růstu v zemích OECD může být pro jejich země dostačující tempo kolem 6 %.

Porostou požadavky na příliv vnějších zdrojů a také na jejich dlouhodobější účinky. Podmíněnost poskytování půjček a jejich cílů byla dosud v mnoha případech ze strany MMF více zaměřována na krátkodobé dosažení podpory platební bilance a stability směnného kursu.

Dekáda 90. let nemůže být prostým opakováním stagnace či poklesu růstu a problémů rozvojových zemí, které byly postiženy již v 80. letech. Vývoj během nich ukázal mj. na zkušenost, že i když prakticky každá rozvojová země realizovala programy úprav, reforem a stabilizace ekonomik, ještě v 90. letech se dále hovoří o potřebě oživení růstu a rozvoje. Při uplatňování adekvátní hospodářské politiky v rozvojových zemích budou i nadále pravděpodobně hlavními elementy vnějšího prostředí – řešení zahraničního dluhu, příliv nových finančních zdrojů, mezinárodní obchod a v jeho rámci odbyt surovin a základních produktů.

Strategie rozvoje poukazuje také na to, že zvláštní a základní prioritou dekády je zlepšení lidských podmínek života. Zdůrazňuje, že není třeba čekat až na zvýšení národního důchodu a příjmů na jednoho obyvatele, aby se dosáhl pokrok v sociální oblasti.¹² Dle bývalého generálního tajemníka UNCTAD G. Corey nejsou rozvojové země statickými společnostmi, které potřebují pouze pozvednout z chudoby. Říká: „Chudí již nejsou tak trpěliví a pasivní jako byli před několika dekadami... Ekonomický růst sám se stává příčinou napětí... Silnou motivací pro 90. léta a další musí být jisté spojení mezi podmínkami třetího světa a globální stabilitou, politickou, sociální, jakož i ekonomickou.“¹³

Jádrem rozvoje je i koncepce ochrany životního prostředí, tj. hledání univerzálního stylu života, aplikovatelného u všech lidí, kteří spojují vysokou životní úroveň s ochranou životního prostředí. K tomuto cíli by mělo směřovat též nové politické klima ve světovém dění.

Zkušenosti z transformace v rozvojových zemích

Některé zkušenosti se zabezpečováním ekonomického růstu a rozvoje i s řešením problémů mohou být využitelné také pro země východní Evropy.¹⁴ Pracovníci londýnského Overseas Development Institute, kteří sice berou v úvahu různé rozdíly mezi rozvojovými zeměmi a také státy východní Evropy, navrhují, aby tyto nově se transformující společnosti pochopily některé zkušenosti z rozvojového světa též pro své vlastní cíle.

Spolu s nimi se i experti Světové banky vyjadřují ve prospěch využívání komplementárních úloh státu-vlády v zájmu podpory fungování tržních sil a podnikatelské aktivity soukromého sektoru.¹⁵

Autoři z londýnského institutu pak dále poukazují na následující zkušenosti – lekce:

1) Překážky s úspěšným, rozumně rychlým zavedením změn jsou větší, než se často připouští. Zpracování programů reformem a stabilizace je komplexnější úkol, než se zdá. Tyto zkušenosti nabádají k opatrnosti před přílišnou sebedůvěrou.

2) Následnost a synchronizace ekonomických opatření reformem je důležitá, ale nedostatečně chápaná záležitost. Hodně se uvažuje o stabilizaci jako o „prvním kroku“, ale ta se může realizovat cestou strukturální adaptace.

3) Je pravděpodobné, že reformy budou doprovázeny velkými změnami v rozdělování příjmů. Významné skupiny chudých, včetně městského proletariátu, budou pravděpodobně vystaveny tomuto riziku. Opatření na snížení či zmírnění sociálních dopadů musí být začleněna do zpracovaného programu reformem.

4) Zásady reformy by měly uznávat, že v dohledné budoucnosti zůstane velká ekonomická úloha státu žádoucí a že existuje mnoho překážek v cestě rychlé a úspěšné privatizace státních podniků.

5) Kvalita politického vedení a jeho závazky související s realizací reformem mají centrální význam pro jejich úspěch.

6) Finanční a další formy zahraniční podpory mají hrát potenciálně rozhodující úlohu. Avšak nesoulad (nekonzistence) v cílech, které sledují země OECD, vede k protikladům v jejich hospodářských vztazích se zeměmi, které realizují úpravy – reformy v ekonomikách.

7) Pomoc, pokud nesměřuje do zemí, jejichž vlády provádějí zdravou a vhodnou politiku, je vystavována velkému riziku, že bude neefektivní.¹⁶

Zkušenosti z reformem v rozvojových zemích ukazují, že nepanuje soulad názorů na rychlost postupu, šokovou či gradualistickou terapii. Hlavním nebezpečím jsou však ne-realistická očekávání, která mohou vést k předčasným, neoprávněným deziluzím a k erozi podpory veřejného mínění pro reformy. I za šokové terapie se prospěch dostavuje za léta a výsledky na straně nabídky mohou trvat delší dobu než stabilizační opatření, a to jak jejich zavedení, tak výstupy a výhody z nich. Moudré reformní vlády se pokusí zmírnit, ztlumit nadměrné očekávání veřejnosti a připravit obyvatelstvo na dlouhou vytrvalou pracovitost. Oblast zemí východní Evropy by neměla záviset při provádění reformem na politických přístupech či protikladech z nich vyplývajících ze strany zemí OECD.¹⁷

Stručné shrnutí několika základních názorů ze zkušeností některých rozvojových zemí při provádění reformem většinou již za dlouhodobého fungování tržních mechanismů ukazuje též na složitost jejich realizace, a to nejenom u nich. Včasné uznání potřeby změn i v realizovaných reformních opatřeních, prokáží-li se jako ne dostatečně účinná, může být ve prospěch transformace celé společnosti.

¹ Příkladem může být i doba, kterou některé rozvojové země potřebovaly po druhé světové válce ke zdvojnásobení svého produktu na jednoho obyvatele. Např. Brazílie potřebovala 18 let, Indonésie 17, Korejská republika 11 a Čína 100 let. (Srov. Rapport sur le développement dans le monde 1991. Le défi du développement. Banque mondiale, Washington, 1991, s. 15.)

² Viz tamtéž, s. 27.

³ IMF Survey, October 14, 1991, s. 301 – 302. World Economic Outlook ve svém hodnocení zahrnuje na několika místech do rozvojových zemí Evropy i země východní Evropy, tj. Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Jugoslávii spolu s bývalým Sovětským svazem. Činí tak bez bližšího vysvětlení, které zřejmě bude následovat. Země této oblasti se dost liší nejen mezi sebou, ale i od mnoha rozvojových zemí zejména sociálně ekonomickými parametry a ukazateli, jako je např. HDP na jednoho obyvatele. Jde však také o další souvislosti spojené se zařazením do této skupiny zemí, práva i možnosti spolupráce v OSN atd.

⁴ Viz Rowen, Hobart: Each One Going Its Own Way. IHT, January 6, 1992, s. 1 a 4.

⁵ Viz IMF Survey, October 14, 1991, s. 302.

⁶ Viz Rapport sur le développement dans le monde 1991, cit. dílo, s. 33. V prognóze jsou zahrnuty údaje i Projektu LINK OSN, Skupiny WEFA a DRI/Mc Graw-Hill.

⁷ Viz IHT, November 14, 1991, s. 1 – 2. Přitom mezi léty 1965 a 1990 se zvýšil HDP na 1 obyvatele v zemích

s nízkými příjmy nebo v chudších rozvojových zemích ze 140 dolarů na 270 dolarů ročně, ve státech se středními příjmy z 980 dolarů na 1680 dolarů a v průmyslových ekonomikách z 8820 na 14 550 dolarů. Chidzero, B. T. C.: *The Changing Economy and Political Order*, Development 1991: 2, Journal of SID, s. 30.

⁸ Viz Salim, E.: *Towards a Sustainable Future*, Development 1991: 2, s. 13.

⁹ Brundtland, Gro H.: *The Global Transition: Outlook for the 1990s*. Development 1991: 2, s. 13.

¹⁰ Viz IMF Survey, November 4, 1991, s. 327 – 330.

¹¹ Viz Corea, Camani, *World and Asian Development Perspectives in the 90s*. Development Socio-Economic Progress 1-2 1991. Cairo, January-June 1991, s. 8 a 12 – 13.

¹² Corea, G.: cit. dílo, s. 19, poukazuje na příklad státu Srí Lanky v sociální sféře.

¹³ Corea, G.: cit. dílo, s. 9.

¹⁴ Viz Stevens, Ch. and Killick, T.: *Eastern Europe: Lessons on economic adjustment from the Third World*. International Affairs 67, 1991, s. 679 – 680.

¹⁵ Viz *Rapport sur le développement dans le monde 1991*, cit. dílo, s. 10 – 12.

¹⁶ Viz Stevens, Ch. and Killick, T.: cit. dílo, s. 682 – 683 a dále rozpracování jednotlivých zkušeností s. 684 až 690.

¹⁷ Viz tamtéž, s. 694 – 695.